

УДК 599.323.2: 574

**ВОВЧКОВІ (GLIRIDAE) У ЛІСОВИХ ЕКОСИСТЕМАХ
ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ЕКОЛОГІЧНИЙ
І ПРИРОДООХОРОННИЙ АСПЕКТИ**

Г. Зайцева-Анциферова

*Академія сухопутних військ імені гетьмана П.Сагайдачного
вул. Гвардійська, 32, Львів 79012, Україна
e-mail: zaitsevasonia@yahoo.com*

Різноманіття лісових екосистем у Львівській області створює численні екологічні ніші для мешкання вовчків. Знахідки вовчка сірого у регіоні часто приурочені до людського житла, прилеглого до лісу. Відсутність знахідок вовчка лісового свідчить про відсутність досліджень і, можливо, самого виду в області. Сучасні знахідки вовчка горішкового на Львівщині є численними, а його популяційні параметри відповідають особливостям виду. Вовчки потребують регіональних заходів щодо збереження популяцій відповідно до високого природоохоронного статусу, особливо у контексті розбудови екомережі.

Ключові слова: вовчки, вовчок горішковий, вовчок лісовий, вовчок сірий, лісова екосистема.

Для території Львівської області характерні різноманітні ландшафти, серед яких важливу роль відіграють рівнинні й гірські лісові екосистеми. Тут поширені такі листяні ліси, як дубові (з домішкою граба *Carpinus betulus*, берези *Betula pubescens* і осики *Populus tremula*), березові, грабові (з домішкою бука *Fagus sylvatica*), осикові, чорновільхові; такі хвойні ліси як соснові, ялинові, ялицеві, а також дубово-соснові та буково-соснові мішані ліси [3]. Ці біотопи створюють численні екологічні ніші для мешкання лісових видів, у тому числі таких типових дендрофільних гризунів як вовчкові (Gliridae).

Матеріали та методи

Метою нашої роботи було визначити сучасний видовий склад вовчків у лісових екосистемах Львівської області, а також екологічний і природоохоронний аспекти стану їх популяцій. Для цього було проаналізовано літературні джерела, знахідки вовчків і результати моніторингу штучних гніздівель. Загалом був проведений аналіз 12 знахідок вовчків з території Львівщини і попередні результати моніторингу в Яворівському національному природному парку. Заповідний лісовий масив парку формують букові, грабово-букові та буково-соснові ліси [18]. У Яворівському НПП в лісовій екосистемі поблизу с. Верещиця розпочато 17 вересня 2011 р. дослідження популяцій вовчків. На деревах на висоті 2,5–3 м було розвішано спеціальні штучні гніздівлі для цих дендрофілів – гніздові тубки конструкції В. Новаковскі [7]. Перша ділянка досліджень, розміщена у зоні стаціонарної рекреації парку, становила 25 гніздових тубок, розвішаних у сосновому лісі з буком у другому ярусі. Друга ділянка досліджень була розміщена 30 травня 2012 р. у зоні регульованої рекреації парку, вона також становила 25 гніздових тубок, розвішаних у буково-грабово-дубовому лісі з буком і явором *Acer pseudoplatanus* у підрослі. Також цього дня відбулася перевірка гніздових тубок на першій ділянці й отримані перші дані моніторингу.

Результати і їхнє обговорення

У результаті проведених досліджень ми визначили, що на території Львівської області поширено три види вовчків: сірий *Glis glis* (Linnaeus, 1766), лісовий *Dryomys nitedula* (Pallas, 1778) і горішковий *Muscardinus avellanarius* (Linnaeus, 1758).

Вовчок сірий є типовим дендрофільним гризуном лісових рівнинних і гірських екосистем заходу України, найсприятливішими біотопами для якого є букові ліси Карпат, де багато старих дуплистих дерев [12, 14]. Ізольовані популяції цього виду поширені у лісових біотопах Львівщини, в яких він є загалом нечисленним, а найвищої чисельності досягає на передгірських територіях і в околицях м. Львова [1, 2]. У літературних джерелах зафіксовано знахідки цього дендрофіла в околицях міст Жидачів, Сокаль, Броди, у Сколівському, Городоцькому і Золочівському р-нах [2]. Щодо заповідних територій області, то вовчок сірий мешкає на території національного природного парку «Сколівські Бескиди», де його реєстрували у Майданському лісництві в урочищах Форельне, Марманшталь, Плішка [5]. Характерно, що цей лісовий гризун часто заселяє господарські будівлі парку, наприклад, упродовж 2002–2003 років мешкав у складських приміщеннях Сколівського лісництва, також його знаходили у залишеному будинку поблизу с. Дубина [5]. Хоча для території Яворівського національного природного парку вовчка сірого у літературних джерелах не наводять [18], у зоологічних колекціях є екземпляри цього виду саме із зазначеного району: одна доросла особина, найближчий населений пункт – смт Янів (Івано-Франкове), Яворівський р-н, дата знахідки – 9.10.2000 р. (колектор Т. Гузій) [8]. У природному заповіднику «Розточчя» останніми роками відзначають зростання чисельності вовчка сірого, який часто трапляється у дубових і буково-дубових лісах [4]. Сучасні знахідки цього дендрофіла у заповіднику були 5 жовтня 2002 р.: особина, яка оселилася в трансформаторній будці у мішаному лісі поблизу офісних будівель установи, також чотири особини, які зробили гніздо в опудалі оленя у приміщенні музею (усне повідомлення, І. Дикий). Такі факти свідчать про тенденцію вовчка сірого до заселення людського житла, оскільки нерідко його гнізда трапляються на горищах будинків, що стоять на узліссі або в лісі [4, 12, 14]. Цікава знахідка цього дендрофіла була у березні 1999 р. в мішаному лісі поблизу смт Немирів Яворівського р-ну. Дві сплячі особини були знайдені у гнізді, розміщеному в пастці для бджіл на дереві (усне повідомлення, А. Затушевський). Ще одна знахідка цього вовчка була 19 серпня 2010 р. поблизу с. Лисовичі Стрийського р-ну (усне повідомлення, І. Беднарська). Поблизу букового лісу, на траві під стовбуром дуба *Quercus robur* було знайдено ювенільну особину віком до двох тижнів, яка, напевно, випала з виводкового гнізда. І найсучасніша знахідка цього дендрофіла була з м. Львова, з району Погулянка, де доросла особина була зареєстрована в дачному будинку 21 жовтня 2012 р. (усне повідомлення, В. Жук). Отже, щодо природних лісових екосистем, то сучасний стан популяцій вовчка сірого в них є невизначеним унаслідок недостатності фактичних даних. Водночас нечисленні знахідки цього дендрофіла на Львівщині часто приурочені до людського мешкання і ще раз свідчать про його антропофільність.

Вовчок лісовий мешкає у лісових екосистемах, а також у суміжних штучних насадженнях із фруктовими деревами. Найчастіше він трапляється в молодих і середньовікових хвойних, листяних і мішаних лісах, на вирубах, у заростях терену *Prunus spinosa*, а також у лісопарках і парках, старих великих фруктових садах. Проте в усіх зазначених біотопах на заході України для цього дендрофіла характерна низька чисельність [1, 12, 14]. У Львівській області вовчок лісовий є рідкісним видом, його популяції зареєстровані в лісових біотопах Перемишлянського, Жовківського, Сколівського, Турківського, Яворівського районів, а також у м. Львові [1, 5, 15]. Щодо заповідних районів, то цього вовчка відзначили тільки в урочищі Плішка у НПП «Сколівські Бескиди» [5]. Отже, хоча за літературними джерелами вовчок лісовий мешкає на території Львівщини, сучасних його знахідок не зафіксовано і, очевидно, це є свідченням відсутності досліджень виду. Також це може бути опосередкованим доказом зникнення цього дендрофіла з лісових біотопів або значного зменшення чисельності його популяцій. Це є наслідком антропогенної трансформації лісових екосистем, для якої

характерне омолодження вікової структури лісів шляхом вирубок і одночасне зменшення старих лісостанів, створення великих масивів хвойних монокультур, просторова фрагментація повноцінних лісових деревостанів. Подібні несприятливі лісгосподарські заходи також негативно впливають на стан популяцій інших видів вовчків.

Вовчок горішковий поширений у лісових екосистемах усєї Західної України, включаючи найчисленніші популяції в гірських екосистемах букових і смерекових лісів Карпат [11, 15]. Типовими біотопами для нього є хвойні, листяні та мішані ліси з чагарниками та зарості поблизу них, також він трапляється у садах, парках і лісосмугах. У Львівській області вовчок горішковий належить до спорадично поширених видів [1, 15]. Упродовж років його реєстрували у лісових біотопах регіону, а саме у Страдчанському лісництві й у трьох точках Миколаївського р-ну [2, 15]. Найчастіше цього дендрофіла відзначали поблизу населених пунктів, таких як смт Івано-Франкове і смт Брюховичі Яворівського р-ну, с. Верхній Лужок Старосамбірського р-ну, с. Пеняки і с. Гаї Бродівського р-ну, с. Якторів (до 1991 року – с. Ясенівка) Золочівського р-ну, а також околиці м. Львова та у самому місті в парку Погулянка [12–14]. Вовчка горішкового зазначають для деяких природно-заповідних об'єктів області. Поодинокі знахідки цього виду були в НПП «Сколівські Бескиди» на вирубках, у листяних та мішаних лісах, однак зазначено, що це відбувалося восени, в період зростання чисельності популяції [5, 17]. Хоча у природному заповіднику «Розточчя» цей дендрофіл належить до найпоширеніших лісових видів, але в останнє десятиліття зафіксовано суттєві перепади і тривале зниження загальної чисельності його популяцій [4]. Відзначаємо, що серед трьох видів вовчків, поширених в області, знахідки вовчка горішкового в лісових екосистемах або поблизу них трапляються найчастіше. Результати аналізу усних повідомлень щодо таких знахідок у хронологічному порядку узагальнені в таблиці. Усні повідомлення № 1–2 зроблено І. Горбанем, № 3–5 – О. Гнатиною, № 6–8 – М. Сенік.

Сучасні знахідки вовчка горішкового у лісових екосистемах Львівщини

№	Дата	Опис знахідки	Біотоп і найближчий населений пункт
1	21.11.2006	Гніздо шаруватого типу: зо* – листя бука, вк** типова***	Молоді дерева бука на узліссі (с. Лелехівка, Яворівський р-н)
2	02.12.2006	Гніздо шаруватого типу: зо – листя іван-чаю <i>Epilobium angustifolium</i> і будяка польового <i>Cirsium arvense</i> , вк – типова і рослинний пух	Зарості малини <i>Rubus idaeus</i> з ожиною (м. Жовква)
3	16.01.2007	Гніздо шаруватого типу: зо – листя явора і граба, вк – типова	Зарості ожини і молоді дерева (с. Верещиця, Яворівський р-н)
4	17.01.2007	Гніздо шаруватого типу: зо – листя липи серцелистої, осики і ліщини, вк – типова	Узлісся мішаного лісу з вербою <i>Salix</i> spp., вільхою <i>Alnus</i> spp. і сосною <i>Pinus sylvestris</i> (с. Верещиця)
5	13.10.2007	Гніздо комбінованого типу: листя берези пухнастої і ліщини, листя і стебла Роасеае та Сурегасеае	Зарості ліщини і ожини на узліссі (с. Нижня Стінава, Стрийський р-н)
6	29.09.2009	Гніздо комбінованого типу і дві особини	Кущі ожини вздовж дороги неподалік лісу (між с. Лелехівка і смт Івано-Франкове)
7	05.12.2009	Гніздо шаруватого типу: зо – листя іван-чаю і ожини <i>Rubus fruticosus</i> , вк – типова і рослинний пух	Ожинники на дамбі біля озера Малюшевське поблизу мішаного лісу (с. Верещиця)
8	05.12.2009	Гніздо шаруватого типу: зо – листя іван-чаю і ожини, вк – типова і рослинний пух	Ожинники на дамбі біля озера Малюшевське поблизу мішаного лісу (с. Верещиця)

Примітка. зо* – зовнішня оболонка гнізда, вк** – внутрішня камера гнізда, типова*** – листя і стебла Роасеае і Сурегасеае.

Очевидно, що більшість (шість із восьми) знахідок вовчка горішкового на території області здійснено в Яворівському р-ні, хоча у літературних джерелах його для Яворівського НПП не зазначено [18]. Тому для моніторингу стану популяції цього дендрофіла було обрано лісові екосистеми парку. У результаті досліджень зареєстровано одну особину вовчка горішкового (самку) у гнізді (тубка №4), а також дві тубки з листяними гніздами цього виду (тубки № 11 та №15). Заселення гніздових тубок цим вовчком уже в перший рік їх експлуатації становить 12%, що є позитивним результатом використання цього методу на території Львівщини, подібно до інших західних областей України [7].

Здійснено аналіз гнізд вовчка горішкового, знайдених у лісових біотопах Львівської області, а також зареєстрованих у гніздових тубках. Більшість із них (6 гнізд) була шаруватого типу, 2 гнізда комбінованого та 2 гнізда листяного типу. Таке різноманіття – три типи гнізд із чотирьох існуючих – цілком відповідає гніздобудівній стратегії виду [6, 21]. Гнізда шаруватого типу, як правило, будують самки в період розмноження, тому їх наявність є важливим свідченням репродуктивного процесу в популяціях цього дендрофіла. Зовнішня оболонка гнізд включала листя характерних для регіону лісотвірних деревних видів, таких як бук, граб, липа серцелиста *Tilia cordata*, осика, береза пухнаста, явір і ліщина *Corylus avellana*. А внутрішня камера гнізд за структурою була типовою загалом для вовчка горішкового і, зокрема, для заходу країни [6, 21]. Отже, сучасні знахідки вовчка горішкового в лісових екосистемах Львівської області є численними, порівняно з іншими видами вовчків, і підтверджують літературні дані щодо поширення виду в регіоні. Структурно-функціональні параметри його популяцій, до яких належить гніздобудування, відповідають особливостям життєдіяльності цього дендрофіла на західних територіях України.

У рамках останніх тенденцій світової науки, під час екологічних досліджень вовчків необхідно враховувати природоохоронний аспект стану їх популяцій. Адже вони можуть виконувати роль цільових видів «target species» у контексті реалізації «Оселищної концепції збереження біорізноманіття і розбудови національної екомережі» в межах Львівської області. Зазначимо, що природоохоронний статус видів вовчків, характерних для регіону, є досить суперечливим. Так, за останньою версією Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи, всі вони належать до категорії LC, тобто видів, яких найменше стосується зникнення [20]. Водночас ці дендрофіли включені до списку видів Бернської конвенції, додаток III «Види фауни, що підлягають охороні» [16]. Також вовчки лісовий і горішковий включені до Директиви Європейського союзу 92/43/ЄЕС про збереження природних оселищ та видів природної фауни і флори (1992), додатку IV «Види рослин і тварин, що становлять особливий інтерес для співтовариства (ЄС), які потребують суворих заходів охорони» [10]. Щодо українських природоохоронних документів, то жоден із трьох видів не включений до останнього видання Червоної книги України, хоча деякі з них зареєстровані у регіональних Червоних списках, наприклад, вовчок лісовий у Закарпатській, Луганській, Полтавській областях, а вовчок горішковий – у Миколаївській та Хмельницькій [9, 16].

Щодо Львівщини, то відповідно до рішення № 342 від 13 червня 2007 року Львівської обласної ради «Про заходи щодо охорони рідкісних і зникаючих видів тварин, що підлягають особливій охороні на території Львівської області» усі три види вовчків належать до «регіонально рідкісних видів тварин у межах Львівської області, які не занесені до Червоної книги України» і мають статус «неоцінений вид». Тому вони «підлягають особливій охороні на території Львівської області і потребують організації заходів щодо збереження, поліпшення середовища їх перебування чи поширення, створення належних умов для розмноження в природних умовах та їх розселення» [11]. Основні заходи щодо їх

охорони, передбачені цим документом, – це моніторинг популяцій, створення на територіях поширення вовчків природоохоронних об'єктів і проведення еколого-освітньої роботи. Саме для моніторингу популяції вовчка горішкового була створена дослідна ділянка з 50 гніздових тубок у Яворівському НПП. Також 30 травня 2012 року тут було проведено екологічну акцію «Будиночок для вовчка», в якій брали участь співробітники парку і учні шкіл смт Івано-Франкове та с. Старичі Яворівського р-ну. Під час екоакції відбулася демонстрація штучних гніздівель для вовчків, їх монтування і розвішування. Учасники екоакції отримали інформаційний матеріал «Де сплять соні?» й «Соні та люди» щодо екологічних особливостей вовчків і шляхів їх охорони. Проведена екоакція є актуальною в контексті міжнародного статусу вовчків як провідних видів «flagship species», тобто видів, як потребують збереження внаслідок вразливості і, водночас, є привабливими для публічної підтримки [19].

Отже, попередній аналіз результатів виявив недостатній рівень досліджень вовчків у регіоні. Також опосередковано вони свідчать про тенденцію до зменшення чисельності і зміну просторового поширення їх популяцій на території Львівської області. Вовчки є вразливою групою лісових видів і відповідно до їх регіонального та міжнародного природоохоронного статусу потребують проведення подальших ґрунтовних досліджень, а також конкретних заходів щодо збереження популяцій на обласному рівні.

Дякую усім авторам усних повідомлень за цінну інформацію про знахідки вовчків (І. Дикому, А. Затушевському, І. Беднарській, В. Жуку, І. Горбаню, О. Гнатині, М. Сеніку), а також співробітникам Яворівського НПП І. Любинець і С. Стельмаху за допомогу в організації моніторингу штучних гніздівель і проведенні екологічної акції «Будиночок для вовчка».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баишта А.-Т., Канарський Ю. В., Решетило О. С. та ін. Рідкісні види тварин Львівської області. Львів, 2006. 220 с.
2. Безродный С. В. Распространение сонь (Rodentia, Gliridae) на Украине // Вестн. зоологии. 1991. № 3. С. 45–50.
3. Геренчук Г. І. Природа Львівської області. Львів: Вища школа, 1972. С. 151.
4. Горбань І. М. Фауна птахів та ссавців заповідника «Розточчя» // Наук. вісн. НЛТУ України. 2010. Вип. 20.16. С. 224–230
5. Дейнека А. М., Бандерич В. Я., Баишта А. В. та ін. Національний природний парк «Сколівські Бескиди». Тваринний світ. Львів: Сполом, 2008. 184 с.
6. Зайцева Г. Ю. Фабричні зв'язки в процесі гніздобудівельної діяльності дендрофільних гризунів у штучних гніздівлях на території Кам'янецького Придністров'я (Хмельницька обл.) // Біорізноманіття і роль тварин у екосистемах: матеріали IV Міжнар. наук. конф. Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2007. С. 482–484.
7. Зайцева Г. Ю., Nowakowski W. K. Використання нового типу штучних гніздівель в екологічних дослідженнях дендрофільних гризунів // Природничий альманах. Сер. Біол. науки. Вип. 12. Херсон: ПП Вишемирський, 2009. 12. С. 81–93.
8. Каталог колекцій ссавців Зоологічного музею Львівського національного університету ім. І. Франка / укл.: А.Т. Затушевський, І.В. Шидловський, О.С. Закала та ін. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. С. 183.
9. Матвеев М. Д. Тваринний світ Хмельниччини // Заповідні перлини Хмельниччини / за ред. Т.Л. Андрієнко. Хмельницький: ПАВФ «Інтрада», 2006. С. 62–112.

10. Оселишна концепція збереження біорізноманіття: базові документи Європейського союзу / ред. О.О. Кагало, Б.Г. Проць. Львів: ЗУКЦ, 2012. 278 с.
11. Про заходи щодо охорони рідкісних і зникаючих видів тварин, що підлягають особливій охороні на території Львівської області / Рішення № 342 від 13 червня 2007 р. Львівської обласної ради. 12 с.
12. Рудышин М. П. Экология популяций грызунов западного региона Украины: дис. ... д-ра биол. наук: 03.00.16. Львов, 1998. 380 с.
13. Сокур І. Т. Шкідливі гризуни і боротьба з ними. К.: Вид-во АН УРСР, 1963. С. 96.
14. Татаринов К. А. Звірі західних областей України: матеріали до вивчення фауни Української РСР. К.: Вид-во АН УРСР, 1956. 188 с.
15. Татаринов К. А. Фауна хребетних заходу України. Львів: Вища школа, 1973. 254 с.
16. Фауна України: охоронні категорії: довідник / О. Годлевська, І. Парнікоза, В. Різун, Г. Фесенко, Ю. Куцоконь, І. Загороднюк, М. Шевченко, Д. Іноземцева; ред. О. Годлевська, Г. Фесенко. Вид. 2-ге, перероб. і доп. К., 2010. 80 с.
17. Хоєцький П. Б., Стецула Н. О. Рідкісні види дрібних ссавців території НПП «Сколівські Бескиди» // Наук. вісн. НЛТУ України. 2008. Вип. 18(3). С. 37–40.
18. Яворівський національний природний парк. До 10-річчя створення / ред. Ю. Чорнобай, О. Кагало. Львів: ЗУКЦ, 2008. 166 с.
19. Bright P., Morris P., Mitchell-Jones T. The dormouse conservation handbook. English Nature, 2006. 74 p.
20. IUCN Red List of Threatened Species. Version 2012.2. Downloaded on 28 December 2012, www.iucnredlist.org
21. Zaytseva H. Nest material of the common dormouse (*Muscardinus avellanarius* L.) used in nestboxes, Podilla (West Ukraine) // Polish J. Ecol. 2006. Vol. 54. N 3. P. 397–401.

Стаття: надійшла до редакції 15.04.13

доопрацьована 08.07.13

прийнята до друку 04.09.13

DORMICE (GLIRIDAE) IN THE FOREST ECOSYSTEMS OF LVIV REGION: ECOLOGICAL AND CONSERVATION ASPECTS

H. Zaytseva-Anciferova

Army Academy named after Hetman Petro Sahaydachnyi

32, Gwardiyska St., Lviv 79007, Ukraine

e-mail: zaitsevasonia@yahoo.com

Diversity of forest ecosystems in Lviv region creates numerous ecological niches for dormice. The records of the fat dormouse in this territory are frequently confined of human habitation. The absence of records of the forest dormouse reflects both the lack of research and the species in the region. The recent records of the common dormouse in Lviv region are numerous and its population parameters accord to the peculiarities of species. Accordingly to high conservation status of dormice, they require regional measures to preserve the populations, particularly in the context of ecological network.

Keywords: dormice, common dormouse, forest dormouse, fat dormouse, forest ecosystem.

**СОНИ (GLIRIDAE) В ЛЕСНЫХ ЭКОСИСТЕМАХ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ:
ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ И ПРИРОДООХРАННЫЙ АСПЕКТЫ**

А. Зайцева-Анциферова

*Академия сухопутных войск имени гетмана П. Сагайдачного
ул. Гвардейская, 32, Львов 79012, Украина
e-mail: zaitsevasonia@yahoo.com*

Разнообразие лесных экосистем во Львовской области создает много экологических ниш для заселения сонями. Находки полчка на ее территории часто приурочены к человеческому жилью, примыкающему к лесу. Отсутствие находок сони лесной свидетельствует об отсутствии исследований, и, возможно, самого вида в регионе. Современные находки сони орешниковой на Львовщине многочисленны, а её популяционные параметры соответствуют особенностям вида. Соням необходимы региональные мероприятия по сохранению популяций в соответствии с высоким природоохранным статусом, особенно в контексте развития экосети.

Ключевые слова: сони, соня орешниковая, соня лесная, полчок, лесная экосистема.